

Eindtermendocument 15

Vak: Individu & Samenleving/Maatschappijleer

Leerweg: havo

Ter goedkeuring aangeboden aan
de Minister van Onderwijs, Infrastructuur en Sociale Zaken, september 2007

Directie Onderwijs, Aruba

- Afdeling Curriculumontwikkeling
- Examenbureau
- Projectbureau SHA

Inhoudsopgave

1. Inleiding	p. 2
2. Visie en domeinen	p. 4
2.1. Visie op het vak	p. 4
2.2. Overzicht van de domeinen	p. 9
3. Vaardigheden	p. 10
4. Overzicht van alle eindtermen havo	p. 12
5. De eindtermen havo I&S/Maatschappijleer	p. 13

1. Inleiding

In het kader van de vernieuwing van het avo zijn voor alle vakken op de Arubaanse mavo, havo en vwo eindtermendocumenten gemaakt.

Voor de vakken waarvan Nederlandse examens worden afgenomen, zijn de eindtermen integraal overgenomen uit de examenprogramma's uit Nederland, zoals vastgesteld in maart 2007. Bij de andere vakken zijn de Nederlandse examenprogramma's als uitgangspunt gebruikt.

mavo	havo	vwo
1. Engels	1. Engels	1. Engels
2. Nederlands	2. Nederlands	2. Nederlands
3. Papiamentó	3. Papiamentó	3. Papiamentó
4. Spaans	4. Spaans	4. Spaans
5. Lichamelijke Opvoeding	5. Lichamelijke Opvoeding	5. Lichamelijke Opvoeding
6. CKV	6. CKV	6. CKV
7. Wiskunde	7. Wiskunde	7. Wiskunde
	7a. Wiskunde A	7a. Wiskunde A
	7b. Wiskunde B	7b. Wiskunde B
		7c. Wiskunde C
	7d. Wiskunde D	7d. Wiskunde D
8. Biologie	8. Biologie	8. Biologie
9. NaSk 1	9. Natuurkunde	9. Natuurkunde
10. NaSk 2	10. Scheikunde	10. Scheikunde
11. Geschiedenis	11. Geschiedenis	11. Geschiedenis
12. Aardrijkskunde	12. Aardrijkskunde	12. Aardrijkskunde
13. Economie/M&O	13. Economie	13. Economie
	14. M&O	14. M&O
	15. I&S/Maatschappijleer	15. I&S/Maatschappijleer

De vakken waarbij de examens uit Nederland worden afgenomen

Ter verduidelijking worden in de Arubaanse eindtermendocumenten ook leerinhouden per eindterm vermeld. Deze leerinhouden zijn afgeleid uit de syllabi van de betreffende vakken uit Nederland en uit andere literatuur (zie de genoemde bronnen aan het einde van deze inleiding). In de leerinhouden is er ruimte om de stof te Arubaniseren.

Waar het vak aangeboden wordt:

	Mens en Maatschappij- wetenschappen	Natuurwetenschappen	Humaniora
Gemeenschappelijk deel	I&S/ maatschappijleer	I&S/ maatschappijleer	I&S/ maatschappijleer
Profieldeel verplicht	-	-	-
Profieldeel keuze	-	-	-
Keuzedeel	-	-	-

In dit eindtermendocument wordt in hoofdstuk 2 een uiteenzetting gegeven van de visie die gehanteerd wordt ten aanzien van het vak I&S/maatschappijleer. Vervolgens treft u een overzicht aan van de domeinen en subdomeinen die in het vak I&S/maatschappijleer aan bod komen.

In hoofdstuk 3 treft u een overzicht aan van de algemene vakoverstijgende vaardigheden die in het avo van belang zijn. De vaardigheden die van toepassing zijn op het vak I&S/maatschappijleer zijn vetgedrukt.

Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van alle eindtermendocumenten die voor deze leerweg gemaakt zijn. Op elke school is er in ieder geval 1 map waarin al deze documenten bijeen gebracht zijn.

In hoofdstuk 5 treft u alle eindtermen aan die de leerling aan het einde van het havo moet beheersen. Er is afstemming tussen de eindtermen mavo, havo en vwo om een doorlopende leerlijn te garanderen.

Tot slot is een woord van dank verschuldigd aan alle personen die hun medewerking verleend hebben aan de totstandkoming van dit eindtermendocument. In het bijzonder de Ronald Donk, extern adviseur van APS alsmede de werkgroep van docenten uit het veld (mavo en havo/vwo), van IPA en afdeling Curriculumontwikkeling van Directie Onderwijs. Inhoudelijk is expertise betrokken van vakconsulenten en ontwikkelaars uit de hoek van PV, KGL, ASW, N&T, Loopbaanoriëntatie en Aardrijkskunde. Dank aan de leden van de klankbordgroep (Luc Alofs, Joe Brooks, Geraldette Campos, Afke Goedgegred, Ruud Groot, Roke Hoen, Cees de Jong, Agnes Leslie, Marietje Martinus, Mireille Sint Jago, Jolanda Richardson en Desiree Vermeulen,) voor hun inbreng.

Gebruikte bronnen:

- Na Caminda Pa Restructuración Di Nos Enseñansa Secundario General. SHA, Aruba 1998
- Nota Ciclo Avansa, *Beleidsvoorstellen voor de bovenbouw van het algemeen voortgezet onderwijs*. Directie Onderwijs Projectbureau SHA, Aruba, februari 2005
- Examenprogramma VMBO TL (maart 2006)
- Syllabus voor het Centraal Examen voor VMBO TL (april 2006)
- Examenprogramma havo/vwo (maart 2007)
- Syllabus voor het Centraal Examen voor havo/vwo (april 2006)
- Concept Eindtermendocumenten van aanverwante vakken
- Vakleerplannen en methoden Ciclo Basico (2000 – 2006)
- Materiaal en bronnen toevoegen uit map I&S.

2. Visie en domeinen

2.1. Visie op het vak

Algemeen

De eindtermen I&S/Maatschappijleer sluiten aan bij de hoofdkenmerken van het totale voortgezet onderwijs:

- het bieden van een brede persoonlijke en maatschappelijke vorming aan elke leerling
- het centraal stellen van een actieve, zo zelfstandig mogelijk lerende leerling
- het recht doen aan en benutten van de verschillen tussen leerlingen
- garantie bieden voor een aansluiting op het vervolgonderwijs.

In de basiscyclus zijn de leerlingen met verschillende maatschappelijke en culturele aspecten van hun eigen persoonlijke omgeving en land in aanraking gekomen. Ook hebben zij gewerkt aan hun persoonlijke vorming en zelfontplooiing door levensechte vraagstukken als verslaving, voeding, levensbeschouwing, identiteit, relaties, normen en waarden te bespreken (KGL en PV). Aspecten van hun eigen omgeving en land hebben zij verkend bij de vakken ASW en N&T. De vakleerplannen, doelstellingen en inhouden van deze vak- of leergebieden vormen een basis voor het nieuwe vak Individu en Samenleving/Maatschappijleer. Dit uitgangspunt is van belang voor een doorlopende leerlijn naar de Ciclo Avansa.

In de Ciclo Avansa zijn de genoemde vakken niet meer in deze vorm op de lessentabel opgevoerd. Leerlingen worden vanaf het derde jaar bij afzonderlijke vakken ingeleid in de typerende invalshoeken en vakinhouden van deze disciplines. Bij I&S/Maatschappijleer is daarentegen gekozen voor een geïntegreerd vak. Leerlingen ervaren de omringende wereld waarin zij participeren en keuzes maken namelijk als een geheel en proberen als participerende burgers meer greep te krijgen op allerlei ontwikkelingen, verschijnselen en vraagstukken waarbij zij betrokken zijn.

Uitgangspunten

- I&S/Maatschappijleer bouwt voort op de doelstellingen, leerlijnen en didactische methoden van de vakken ASW, KGL, N&T en PV uit de Ciclo Basico
- I&S wordt in het havo/vwo in het voorexamenjaar afgesloten
- de persoonlijke ontwikkeling van jongeren van 14-18 jaar moet centraal staan bij de formulering van een visie, domeinen en eindtermen
- de maatschappelijke context waarin jongeren hier en nu leven en zich in de toekomst moeten redden als verantwoordelijke volwassen burgers worden aan de begrippen arurbanisering en globalisering gekoppeld
- I&S/ Maatschappijleer is niet alleen een vak dat uitgaat van een kennisbasis, maar ook een vak dat jongeren moet aanmoedigen tot bewustwording, zelfstandigheid, mondigheid en competent handelen (denken, doen en handelen)
- I&S/ Maatschappijleer is geen optelsom van inhouden van vakken uit de basiscyclus, maar gaat uit van een holistische benadering in de wijze waarop de leerling de maatschappelijke werkelijkheid ervaart en daar mede vorm aangeeft
- de didactiek van I&S/ Maatschappijleer gaat uit van ontdekkend en onderzoekend leren en integreert de toepassing van algemene, sociale, communicatieve en vakspecifieke vaardigheden bij de uitvoering (projecten).

Leerlingen ontwikkelen zich als persoon in allerlei sociale verbanden. Door hun levenservaringen doen zij kennis en vaardigheden op waarmee zij kunnen handelen. In de

leeftijdsgroep van 14 tot 18 jaar doet zich een steeds verdergaande transformatie voor van puberteit naar adolescentie en jongvolwassenheid. Het vak I&S/Maatschappijleer kan jongeren in deze fase van hun leven helpen houvast te krijgen op hun persoonlijk leven en hun functioneren als burger in een democratische samenleving. Voor deze jongeren spelen de volgende essentiële vragen een belangrijke rol:

- wie ben ik en wie wil ik zijn?
- hoe zorg ik voor mezelf?
- hoe ga ik met anderen om?
- bij welke groep of groepen wil ik horen?
- wat wil ik later worden?
- hoe ziet mijn/onze toekomst eruit?

Het onderwijs in mens- en maatschappijvakken moet de betrokkenheid van jongeren stimuleren voor gebeurtenissen, verschijnselen, personen, structuren en processen die in hun eigen omgeving, land en regio plaatsvinden. Deze betrokkenheid verbreedt zich met de verder weg liggende regio en wereld als eilandelijke gebeurtenissen daarmee verweven zijn. Naast verbreding is ook verdieping van wezenlijk belang, omdat ieder individu binnen zijn gegeven mogelijkheden keuzes maakt voor een toekomstige studie en beroep.

De doelstellingen en inhouden van I&S/Maatschappijleer dienen een basis te vormen om jongeren te helpen verantwoorde keuzes te maken in het gezin, de school, verenigingen en organisaties. Kiezen is vaak moeilijk, want dat vereist bewustwording, zelfvertrouwen, kennis, vaardigheden en houdingen die in bepaalde levenssituaties leiden tot competent handelen en tot gewenste gedragsverandering. In het programma is het daarom noodzakelijk levensechte situaties uit het persoonlijke leven van jongeren van deze leeftijd als uitgangspunt te nemen. Ook de koppeling naar maatschappelijke dilemma's verdiept hun inzicht en handelen bij het bepalen van hun politieke voorkeur en hun betrokkenheid bij problemen van ongelijkheid, armoede, discriminatie, milieuvervuiling etc.

Uit de drie schema's blijkt duidelijk dat I&S/Maatschappijleer niet alleen een vak moet zijn waarin leerlingen een kennisbasis verwerven van de belangrijkste maatschappelijke vraagstukken en organisaties op Aruba. Leerlingen moeten namelijk ook leren kennis, inzichten en vaardigheden toe te passen en in bepaalde persoonlijke en maatschappelijke omstandigheden problemen op te lossen en daarbij competent te handelen. I&S/Maatschappijleer moet daarom bijdragen aan het ontwikkelen van kritische en verantwoordelijke individuen die in staat zijn competent te handelen in het belang van een duurzame en vreedzame samenleving.

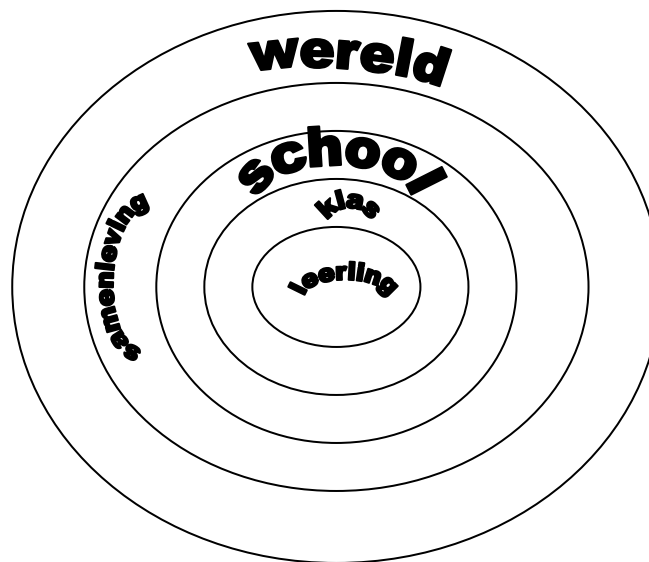
Dit handelingsaspect gaat ervan uit dat de leerling van 14-18 jaar op weg naar volwassenheid zich op school voorbereidt op zijn tegenwoordige en toekomstige maatschappelijk functioneren als verantwoordelijke burger. De school wordt nadrukkelijk niet alleen gezien als een voorbereiding op later, want dagelijks komen jongeren in aanraking met gebeurtenissen en problemen in de samenleving waarbij zij wel keuzes moeten maken. Om goed te kiezen en zin te geven aan hun leven hebben zij achtergrondkennis nodig en moeten zij leren argumenteren en reflecteren.

Leerling	Klas en School	Samenleving
<ul style="list-style-type: none"> • leeft in het hier en nu; 	<ul style="list-style-type: none"> • school zien als een minisamenleving en leeromgeving of oefenplaats voor kenmerkende ontwikkelingen en verschijnselen in de wereld van volwassenen; • school/onderwijs het scharnierpunt tussen leerling en samenleving; 	<ul style="list-style-type: none"> • leerling ervaart, observeert allerlei ontwikkelingen, vraagstukken in zijn eigen omgeving en samenleving en zoekt antwoorden op zijn/haar gestelde vragen
<ul style="list-style-type: none"> • is deel van een gezin, familie, klas en peergroup; 	<ul style="list-style-type: none"> • leerling leert democratisch gedrag en leert functioneren in de klas/school als voorbereiding op het handelen in de samenleving; 	<ul style="list-style-type: none"> • leerling participeert actief en bewust in maatschappelijke organisaties om meer inzicht in en betrokkenheid bij de werking/functioneren van de samenleving te krijgen;
<ul style="list-style-type: none"> • zoekt antwoorden op zijn/haar eigen zijn, op vragen of problemen die hij/zij wenst op te lossen en de keuzes die hij/zij moet maken met de daarbij horende gevolgen; 	<ul style="list-style-type: none"> • probeert door voorbereiding in de school een kritische en probleemoplossende houding in grotere verbanden te manifesteren; 	
<ul style="list-style-type: none"> • maakt zich op een actieve en participerende wijze een aantal vaardigheden (onder andere leren argumenteren en reflecteren) eigen; 	<ul style="list-style-type: none"> • doet een kennisbasis op over de werking van organisaties en verschijnselen in de samenleving zoals democratie, rechtspraak, politiek, arbeid, gezondheid, massamedia; 	<ul style="list-style-type: none"> • leerling neemt de verantwoordelijkheid op zich invloed uit te willen oefenen op een betere werking van organisaties in de samenleving;
<ul style="list-style-type: none"> • wordt een mondige en kritische persoonlijkheid in zijn eigen omgeving en kan in gegeven omstandigheden keuzes maken en daarnaar handelen 	<ul style="list-style-type: none"> • leerling wordt een mondige en kritische participant in de klas en in de schoolstructuur en kan relevante keuzes maken en handelen; 	<ul style="list-style-type: none"> • leerling wordt een mondige en kritische participant in de samenleving en handelt in maatschappelijke contexten;

Schema 1: activiteiten van leerlingen in klas, school en samenleving

De school heeft naast het gezin, familie en andere organisaties een wezenlijke taak tot bestaans- en waardeverheldering. In deze zin kan de school als een geschikte oefenplaats in het hier en nu dienen om mee te bouwen aan de identiteit van leerlingen en hen stimuleren tot kritisch en democratisch gedrag. De school als leeromgeving biedt leerlingen tevens de kansen een positief zelfbeeld, een gevoel van veiligheid en een verantwoordelijk keuzegedrag te ontwikkelen met als doel bij te dragen aan een duurzame samenleving, zowel lokaal als mondiaal.

Schema 2: wisselwerking tussen leerling, school en samenleving

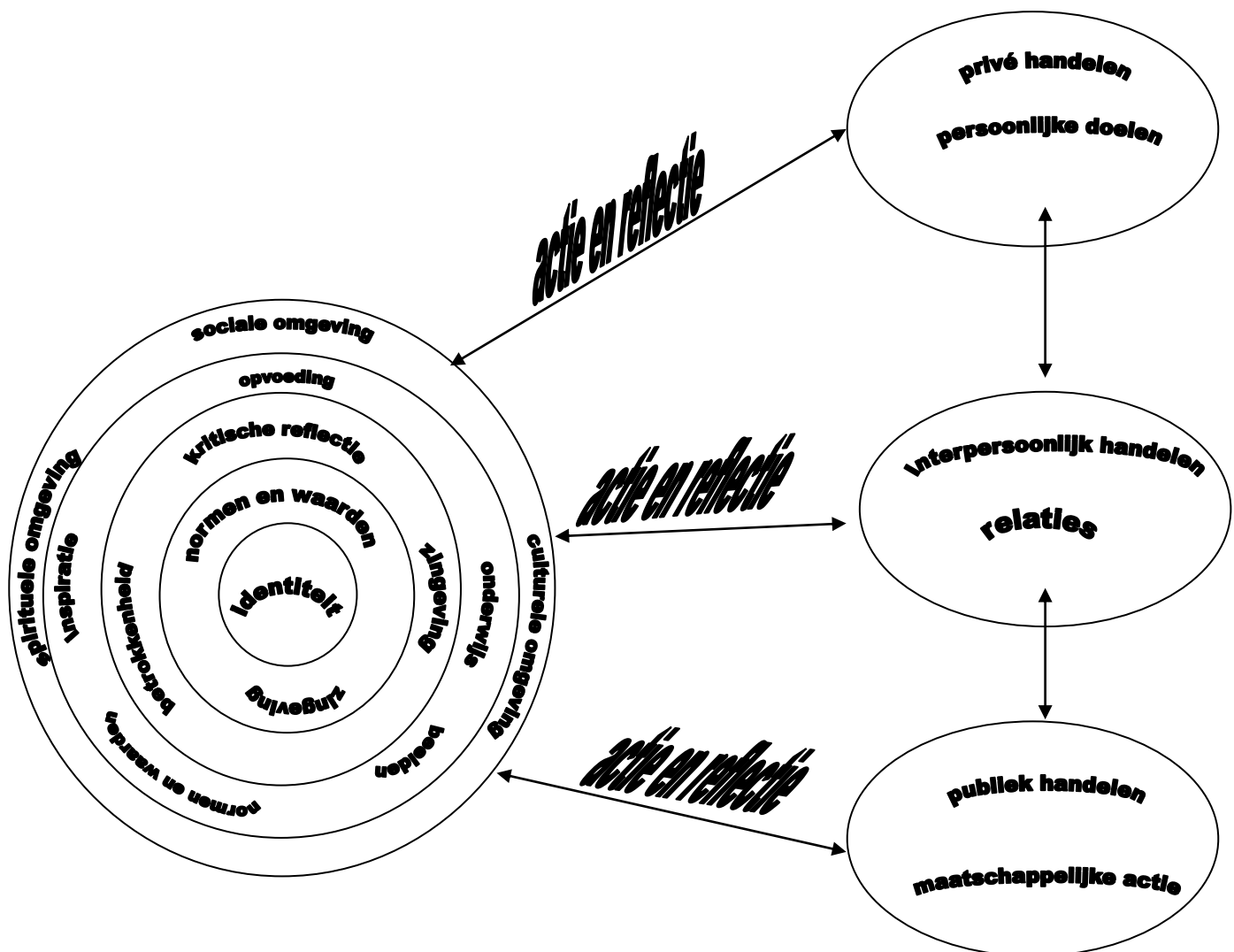
In schema 3 is te zien dat de leerling in zijn contacten met leeftijdgenoten en volwassenen afspraken maakt om zich in te zetten voor een goed doel, de omgeving en andere mensen. Dit inter-persoonlijke verkeer kan via simulering en rollenspelen op school aan de hand van bepaalde thema's geoefend worden.

In de maatschappij ervaart de leerling direct of indirect sociale ongelijkheid, vooroordelen, discriminatie en milieuproblemen. In deze context is het van belang dat hij/zij begrijpt waarom er regels en wetten zijn en hoe de besluitvorming over rechten en plichten tot stand komt. Met deze kennis en inzichten kan hij/zij als individu en samen met anderen in het openbaar leren handelen.

Door de onderlinge verwevenheid van het privé-, inter-persoonlijke en publieke handelen met de sociale, culturele en spirituele identiteit van de leerling is een holistische benadering bij het vak I&S voor de hand liggend. De keuze voor een holistische en bestaansverhelderende aanpak sluit overigens de componenten tijd en ruimte niet uit, maar de context waarin I&S vooral vorm krijgt is het hier- en nu waarin jongeren zich afvragen wie ze zijn en hoe zij levensgeluk en evenwicht kunnen bereiken in een duurzame samenleving.

Globalisering en Arubanisering

In de Ciclo Basico hebben de leerlingen al veel van hun eigen eiland geleerd. Om onnodige herhaling te voorkomen en de horizon van leerlingen te verbreden en te verdiepen is het begrip globalisering van wezenlijk belang. Arubanisering kan als vertrekpunt dienen, maar vergelijkingen met landen in de eigen regio en daarbuiten krijgen een meer centrale plaats. Voor een studie in de regio, in de VS of in Nederland dienen zulke ruimtelijke en maatschappelijke perspectieven als voorbereiding. Het lokale en mondiale moeten in onderlinge verwevenheid aan bod komen. De leerling is namelijk niet alleen een eilandbewoner, maar ook een wereldburger.

Schema 3: relaties tussen het handelen van de leerling en zijn omgeving

2.2. Overzicht van de domeinen

Het eindtermendocument bestaat uit de volgende domeinen/subdomeinen:

Domeinen	Subdomeinen
1 Vakspecifieke vaardigheden	1.1 Analyse en onderzoek
	1.2 Bewustwording, standpuntbepaling en oordeelsvorming
	1.3 Zelfreflectie, probleemoplossend handelen en onderhandelen
	1.4 Oriëntatie op leren en werken
2 Technologie en samenleving	2.1 Duurzame samenleving
	2.2 Technologische ontwikkeling
3 Media en communicatie	3.1 Massamedia
	3.2 Massamedia en beïnvloeding
	3.3 Eigen productie
4 Politiek, leerling en maatschappij	4.1 Besluitvorming en macht
	4.2 Regels en wetten
	4.3 Rechten en plichten
5 Multiculturele samenleving en natievorming	5.1 Cultuurontmoeting
	5.2 Nationale identiteit en natievorming
6 Levensbeschouwing	6.1 Inspiratie en zingeving
	6.2 Filosofie en mensbeeld
7 Gezondheid en welzijn	7.1 Preventie en jeugdproblemen
	7.2 Gezonde leefstijl

3. Vaardigheden

Hier volgt een overzicht van algemene, vakoverstijgende vaardigheden die van belang worden geacht binnen het avo. De vaardigheden zijn ondergebracht in zes categorieën en de algemene vaardigheden die bij het vak I&S/maatschappijleer worden behandeld en getoetst zijn vet gedrukt.

1. Werken aan vakoverstijgende thema's

De leerling leert, in het kader van een brede en evenwichtige oriëntatie op mens en samenleving, enig zicht te krijgen op relaties met de persoonlijke en maatschappelijke omgeving. Daarbij wordt expliciet aandacht besteed aan:

- 1.1 **het kennen van en omgaan met eigen en andermans normen en waarden**
- 1.2 **het onderkennen van en omgaan met de verschillen tussen de seksen**
- 1.3 **de relatie tussen de mens en de natuur en het concept van duurzame ontwikkeling**
- 1.4 **het functioneren als democratisch burger in een multiculturele samenleving, ook in internationaal verband**
- 1.5 **het op een voor henzelf en anderen veilige manier functioneren in de beroepspraktijk en in eigen omgeving**
- 1.6 **de maatschappelijke betekenis van technologische ontwikkeling, waaronder met name moderne informatie- en communicatietechnologie**
- 1.7 **de maatschappelijke betekenis van betaalde en onbetaalde arbeid**
- 1.8 **de verworvenheden en mogelijkheden van kunst en cultuur, waaronder ook de media.**

2. Leren uitvoeren

De leerling leert in zoveel mogelijke herkenbare situaties, mede met gebruikmaking van ICT, een aantal schoolse vaardigheden verder te ontwikkelen. Het gaat daarbij om:

- 2.1 Nederlandse en Engelse teksten lezen en beluisteren
- 2.2 Schriftelijke en mondelinge teksten produceren in correct Nederlands
- 2.3 **Informatie in verschillende gegevensbestanden opzoeken, selecteren, verzamelen en ordenen**
- 2.4 De rekenvaardigheden hoofdrekenen, rekenregels gebruiken, meten en schatten toepassen
- 2.5 **Voldoen aan eisen van milieu, hygiëne, gezondheid en ergonomie**
- 2.6 Doelmatig en veilig omgaan met materialen, gereedschappen en apparatuur
- 2.7 Computervaardigheden.

3. Leren leren

De leerling leert, mede met gebruikmaking van ICT, zoveel mogelijk eigen kennis en vaardigheden op te bouwen. Daartoe leert hij onder andere een aantal strategieën die het leer- en werkproces kunnen verbeteren. Het gaat daarbij om:

- 3.1 **informatie beoordelen op betrouwbaarheid, representativiteit en bruikbaarheid, informatie verwerken en benutten**
- 3.2 **strategieën gebruiken voor het aanleren van nieuwe kennis en vaardigheden zoals memoriseren, aantekeningen maken, schematiseren, verbanden leggen met aanwezige kennis**
- 3.3 **strategieën gebruiken voor het begrijpen van mondelinge en schriftelijke informatie**

- 3.4 op een doordachte wijze keuzeproblemen oplossen**
- 3.5 een eenvoudig bedrijfsmatig, natuurwetenschappelijk of maatschappelijk vraagstuk planmatig onderzoeken**
- 3.6 persoonlijke ervaringen en opdrachten van anderen verwerken in woord, klank, beeld en beweging**
- 3.7 op basis van argumenten tot een eigen standpunt komen.**

4. Leren communiceren

De leerling leert, mede via een proces van interactief leren, een aantal sociale en communicatieve vaardigheden verder te ontwikkelen. Het gaat daarbij om:

- 4.1 elementaire sociale conventies in acht nemen**
- 4.2 overleggen en samenwerken in teamverband**
- 4.3 passende gesprekstechnieken hanteren
- 4.4 verschillen in meningen en opvattingen benoemen en hanteren**
- 4.5 culturele en seksegebonden verschillen tussen mensen benoemen en hanteren**
- 4.6 omgaan met formele en informele afspraken, regels en procedures**
- 4.7 zichzelf en eigen werk presenteren.**

5. Leren reflecteren op het leer- en werkproces

De leerling leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op en sturing te geven aan het eigen leer- en werkproces. Het gaat om:

- 5.1 een leer- en/of werkplanning maken**
- 5.2 het leer- en/of werkproces bewaken**
- 5.3 een eenvoudige product- en procesevaluatie maken en hieruit conclusies trekken.**

6. Leren reflecteren op de toekomst

De leerling leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op de eigen toekomstmogelijkheden en interesses. Daarbij wordt expliciet aandacht besteed aan:

- 6.1 het inventariseren van de eigen mogelijkheden en interesses**
- 6.2 het onderzoeken van de mogelijkheden voor verdere studie
- 6.3 het zicht krijgen op beroepen, de beroepspraktijk en actuele ontwikkelingen daarbinnen**
- 6.4 de rol en het belang van op school geleerde kennis, inzicht en vaardigheden voor het maatschappelijk leven, dagelijks leven, vrije tijd, vrijwilligerswerk**
- 6.5 de kenmerken van de arbeidsmarkt op dit moment en in de nabije toekomst
- 6.6 de organisatie van branches en bedrijven
- 6.7 het beoordelen van de eigen mogelijkheden en interesses in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren
- 6.8 het kunnen maken van een verantwoorde keuze voor een vervolgopleiding.

4. Overzicht van alle eindtermendocumenten havo

havo
1. Engels
2. Nederlands
3. Papiamentu
4. Spaans
5. Lichamelijke Opvoeding
6. CKV
7. Wiskunde
7a Wiskunde A
7b Wiskunde B
7d Wiskunde D
8. Biologie
9. Natuurkunde
10. Scheikunde
11. Geschiedenis
12. Aardrijkskunde
13. Economie/M&O
14. M&O
15. I&S/Maatschappijleer

5. De eindtermen havo I&S/maatschappijleer

De eindtermen treft u hierna aan. De eindtermen zijn per domein en subdomein uitgewerkt. Per eindterm zijn er leerinhouden geformuleerd.

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	1 Vakspecifieke vaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
1.1 Analyse en onderzoek	1.1.1 De leerling kan met behulp van een kennisbasis maatschappelijke vraagstukken analyseren en maatschappelijke betrokkenheid ontwikkelen voor anderen in de samenleving.	kennisbasis van de domeinen en subdomeinen
	1.1.2 De leerling kan met behulp van een stappenplan (eenvoudige) onderzoeken doen over persoonlijke en maatschappelijke vraagstukken met gebruikmaking van ICT.	stappenplan onderzoek
1.2 Bewustwording, standpuntbepaling en oordeelsvorming	1.2.1 De leerling kan na bewustwording van zijn eigen waardesysteem een eigen beargumenteerd standpunt innemen bij maatschappelijke kwesties.	kennis van de maatschappelijke en eigen kernwaarden zoals: <ul style="list-style-type: none"> • vrijheid • gelijkwaardigheid • rechtvaardigheid • verantwoordelijkheid • democratie • rechtsstaat
	1.2.2 De leerling kan zich inleven in de standpunten van anderen en daarover een dialoog aangaan en eventueel zijn eigen standpunt bijstellen.	<ul style="list-style-type: none"> • kunnen argumenteren en overtuigen • consensus
1.3 Zelfreflectie, probleemoplossend handelen en onderhandelen	1.3.1 De leerling kan na evaluatie van en reflectie op persoonlijke en maatschappelijke omstandigheden eigen keuzes maken, een plan opstellen en daarnaar handelen .	<ul style="list-style-type: none"> • assertiviteit • weerbaarheid • conflicthantering • onderhandelen

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	1 Vakspecifieke vaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
1.4 Oriëntatie op leren en werken	1.4.1 De leerling kan zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven.	<ul style="list-style-type: none"> • het zelf evalueren • het reflecteren • het analyseren • het corrigeren • attitudevorming
	1.4.2 De leerling kan de eigen mogelijkheden en interesses in moderne vreemde talen verwoorden in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren.	
	1.4.3 De leerling kan de rol en het belang aangeven van moderne vreemde talen in internationale contacten.	<ul style="list-style-type: none"> • het bevorderen van leescultuur
	1.4.4 De leerling kan de rol en het belang aangeven van kennis van moderne vreemde talen in verschillende arbeidsgebieden en werksoorten.	<ul style="list-style-type: none"> • omgaan met vaktaal
	1.4.5 De leerling kan de eigen interesse en affiniteit verwoorden met bepaalde arbeidsgebieden, werksoorten, functies en opleidingen.	<ul style="list-style-type: none"> • informatie inwinnen over vervolgoopleidingen waarin I&S/Maatschappijleer een rol speelt.
	1.4.6 De leerling kan onderzoeksvaardigheden, keuzevaardigheden, reflectievaardigheden en sociaalcommunicatieve vaardigheden inzetten ten behoeve van het eigen keuzeprocess.	<ul style="list-style-type: none"> • nagaan in hoeverre hij een studiehouding, belangstelling en vaardigheden bezit in verband met zijn keuze
	1.4.7 De leerling kan eigen waarden en normen verwoorden ten aanzien van betaalde en onbetaalde arbeid en zorgtaken.	<ul style="list-style-type: none"> • reflecteren • onder woorden brengen • eigen mening geven
	1.4.8 De leerling kan de betekenis verwoorden van een mogelijke arbeidsrol voor zichzelf en anderen.	<ul style="list-style-type: none"> • rollenspel

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	2 Technologie en samenleving	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
2.1 Duurzame samenleving	2.1.1 De leerling kan aangeven aan welke criteria een samenleving moet voldoen om duurzaamheid te bereiken.	<ul style="list-style-type: none"> • duurzaamheid • leefbare samenleving
	2.1.2 De leerling kan aangeven welke bijdrage hij/zij nu en straks kan hebben in het bijdragen aan een duurzame samenleving.	
	2.1.3 De leerling kan een plan ontwikkelen en uitvoeren dat bijdraagt aan een duurzame samenleving.	
2.2 Technologische ontwikkeling	2.2.1 De leerling kan aangeven in hoeverre de technologie het huidige leven bepaalt en welke voordelen en nadelen daaraan verbonden zijn.	beslissingen ten aanzien van nieuwe technologieën <ul style="list-style-type: none"> • nieuwe therapieën • nieuwe productiewijzen • nieuwe consumentenproducten • nieuwe wapens

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	3 Media en communicatie	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
3.1 Massamedia	3.1.1 De leerling kan verschillende soorten massamedia onderscheiden en met elkaar vergelijken en uitleggen welke functies de massamedia hebben voor mens en samenleving.	<ul style="list-style-type: none"> • soorten: <ul style="list-style-type: none"> ○ internet ○ tv ○ radio ○ krant • functies <ul style="list-style-type: none"> ○ informatie ○ ontspanning ○ socialisering ○ educatie ○ beïnvloeding
	3.1.2 De leerling kan het verband aangeven tussen technologische ontwikkelingen en ontwikkelingen op het gebied van massamedia en communicatie.	positieve en negatieve gevolgen van de toepassing van nieuwe technologieën in de media
3.2 Massamedia en beïnvloeding	3.2.1 De leerling kan uitleggen dat politieke en economische overwegingen, belangen en ontwikkelingen invloed hebben op de selectie van het media-aanbod.	<ul style="list-style-type: none"> • reclame als inkomsten voor de media en als wervingsmiddel • kijkcijfers • selectie van het nieuws • belangen en standpunten van maatschappelijke groeperingen
	3.2.2 De leerling kan de invloed aangeven van de lokale en internationale media op de waarden en leefstijlen in de samenleving.	

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	3 Media en communicatie	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
3.2 Massamedia en beïnvloeding (vervolg)	3.2.3 De leerling kan de rol van de media in de democratische besluitvorming kritisch analyseren en een eigen standpunt formuleren.	<ul style="list-style-type: none"> • belangenverstrengeling • cultuurbeïnvloeding door de media. • onafhankelijke nieuwsgaring. • overheidsvoorlichting. • hoor en wederhoor
3.3 Eigen productie	3.3.1 De leerling kan een plan maken over de vorm en inhoud waarin hij/zij een actueel onderwerp in de openbaarheid wil brengen.	<ul style="list-style-type: none"> • schoolkrant • ingezonden brieven • website
	3.3.2. De leerling kan het plan uitvoeren en daarop reflecteren.	<ul style="list-style-type: none"> • jongerenzender • doelgroep • financiering • impact

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	4 Politiek, leerling en maatschappij	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
4.1 Besluitvorming en macht	4.1.1 De leerling kan beschrijven hoe besluiten in de klas/school en in de samenleving genomen worden en verklaren hoe betrokken actoren met verschillende belangen en posities verschillende middelen gebruiken om een besluit te beïnvloeden.	<ul style="list-style-type: none"> • ongeschreven en geschreven regels in de klas, school en samenleving • leerlingenraad • jeugdparlement • de wijze waarop besluiten tot stand komen • overtredingen sancties
	4.1.2 De leerling kan verschillende groepen, stichtingen en organisaties in de samenleving onderscheiden, nagaan welke invloed ze hebben en zich een mening vormen over het bestaande systeem van klas/school en samenleving.	<ul style="list-style-type: none"> • functionering van het parlement • rechtssysteem • belangengroepen • vakbonden • NGO's • de overheid • actiegroepen op Aruba en ook regionaal en mondiaal
4.2 Regels en wetten	4.2.1 De leerling kan verklaren waarom regels en wetten relevant zijn.	<ul style="list-style-type: none"> • voorbeelden van regel- en wetsovertredingen en de opgelegde sancties • voor het functioneren van de klas/school en organisaties in de samenleving

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	4 Politiek, leerling en maatschappij	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
4.2 Regels en wetten (vervolg)	4.2.2 De leerling kan uitleggen en verklaren waarom het handhaven van regels en wetten en de controle daarvan belangrijk zijn.	<ul style="list-style-type: none"> • wets- en regelhandhaving • de controle en sancties van justitie en politie • rechtvaardigheid van het systeem
4.3 Rechten en plichten	4.3.1 De leerling kan zijn/haar rechten en plichten in de klas/school, samenleving herkennen en onderscheiden.	<ul style="list-style-type: none"> • rechten van het kind/ mensenrechten • amnesty • rechten en plichten als burger • organisaties en rechten van het kind <ul style="list-style-type: none"> ○ Telefon pa hubentud ○ Sostenemi ○ Fundacion pa nos muchanan
	4.3.2 De leerling kan het belang van grondrechten in een rechtsstaat benoemen en uitleggen.	<ul style="list-style-type: none"> • grondrechten • rechtsstaat • statuut • waakzaamheid • waarborging van rechten

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	5 Multiculturele samenleving en natievorming	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
5.1 Cultuurontmoeting	5.1.1 De leerling kan overeenkomsten en verschillen tussen culturen herkennen, benoemen en aangeven wat het betekent om dagelijks met verschillende culturen te leven.	Materiële en immateriële aspecten van de cultuur
	5.1.2 De leerling kan een eigen standpunt op basis van argumenten innemen ten aanzien van de komst van nieuwkomers op Aruba en nagaan in hoeverre de argumenten gebaseerd zijn op feiten of op meningen (vooroordelen en stereotypingen).	<ul style="list-style-type: none"> • stereotypen • vooroordelen • discriminatie • beeldvorming
	5.1.3 De leerling kan op verschillende schaalniveaus analyseren welke factoren bevorderend zijn voor integratie en welke factoren bevorderend zijn voor desintegratie.	<ul style="list-style-type: none"> • instrumentele integratie • sociale integratie • desintegratie • acculturatie
5.2 Nationale identiteit en natievorming	5.2.1 De leerling kan onderscheiden uit welke elementen zijn/haar identiteit is opgebouwd.	<ul style="list-style-type: none"> • gender • sociaaleconomische positie • herkomst • opvoeding • waarden en normen • jeugdculturen
	5.2.2 De leerling kan de factoren die zijn identiteit beïnvloeden beschrijven en bewust verklaren.	<ul style="list-style-type: none"> • sociale en culturele omgeving • familie • thuis

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	5 Multiculturele samenleving en natievorming	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
5.2 Nationale identiteit en natievorming (vervolg)	5.2.3 De leerling kan uitleggen wat natievorming inhoudt en het verband met Arubanisering verklaren.	<ul style="list-style-type: none"> • natievorming • Arubanisering • nationale identiteit • nationale symbolen • nationalisme
	5.2.4 De leerling kan voorstellen van de overheid en andere organisaties om natievorming te bevorderen beschrijven en analyseren.	<ul style="list-style-type: none"> • nota cultuurbeleid van de overheid • Unoca • ATHA
	5.2.5 De leerling kan aangeven in hoeverre hij/zij zich kan identificeren met processen als Arubanisering en globalisering en de betekenis van deze verschijnselen voor zijn persoonlijk leven verklaren.	<ul style="list-style-type: none"> • reflectie op taalgebruik • schooltaal • multilingualiteit

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	5 Multiculturele samenleving en natievorming	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
5.2 Nationale identiteit en natievorming (vervolg)	5.2.6 De leerling kan zich inleven in andere standpunten ten aanzien van Arubanisering en globalisering en begrip daarvoor opbrengen.	positie van Aruba in de regio en mondiaal

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	6 Levensbeschouwing	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
6.1 Inspiratie en zingeving	6.1.1 De leerling kan zijn/haar eigen handelen analyseren naar morele maatstaven en na reflectie de eigen gewetensvorming beschrijven en verklaren.	<ul style="list-style-type: none"> • gedrag, daden en gevolgen • gevoelens, wil en geweten • humaniteit en menswaardigheid • gelijkwaardigheid • belevingen, dromen/idealen, verhalen • levensbeschouwelijke communicatie • symbolen, gebouwen, kunstwerken, objecten
	6.1.2 De leerling kan met anderen constructief, open, betrokken en kritisch over zichzelf en zijn/haar leefsituatie communiceren.	
	6.1.3 De leerling kan andere levensvisies herkennen, van elkaar onderscheiden, waarderen en respecteren.	
	6.1.4 De leerling kan aangeven welke inspiratiebronnen hem/haar beïnvloeden.	
	6.1.5 De leerling kan het leven, werk en invloed van belangrijke identificatiefiguren (sferen, groepen, leefstijlen, elementen) beschrijven, analyseren en een kritisch standpunt innemen ten aanzien van deze ideeën.	<ul style="list-style-type: none"> • identificatiefiguren/modellen • jeugdcultuur, schoolcultuur • normen en waarden • gewoontes • beelden en muziek

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	6 Levensbeschouwing	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
6.2 Filosofie en mensbeeld	6.2.1 De leerling kan een kritische positie innemen inzake de normen, waarden en gewoontes in de samenleving en die in woord en beeld presenteren.	<ul style="list-style-type: none"> • schaamte cultuur en schuldcultuur • zwijgcultuur • jeugdcultuur • relatie man/vrouw(rolpatroon, emancipatie algemeen) • gelijkwaardigheid • normen en waarden • goed en kwaad
	6.2.2 De leerling kan eigen opvattingen/ideologieën/mensbeelden en die van anderen vergelijken op basis van morele criteria en aan een dialoog/discussie hierover deelnemen.	

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	7 Gezondheid en welzijn	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
7.1 Preventie en jeugdproblemen	7.1.1 De leerling kan problemen gerelateerd aan de eigen groep herkennen, analyseren en plaatsen.	<ul style="list-style-type: none"> • voorbeelden van jongerenproblematiek: <ul style="list-style-type: none"> ○ verslaving: gevolgen hiervan n.l. inkomstenderving, productiviteit, sociale- en relatieproblemen, geweld en mishandeling, criminaliteit en riskant gedrag; ○ geweld: huiselijk sfeer, school, in de gemeenschap, emotioneel geweld ouder-kind en visa versa ○ dynamiek van eenoudergezinsituatie, eenzaamheid; ○ sociale problemen ○ riskant seksueel gedrag: tienerzwangerschap; SOI's; HIV/AIDS; ○ depressie: suïcide
	7.1.2 De leerling kan aangeven hoe de aanpak van een specifiek jeugdprobleem zowel lokaal, regionaal als internationaal georganiseerd is en kan een standpunt innemen.	<ul style="list-style-type: none"> • soorten opvang • soorten instanties • internationaal beproefde methode en resocialisatie • tweede kans • rehabilitatie • kleinschaligheid • zingeving • intra- en extramurale hulpverlening • gezinshereniging

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	7 Gezondheid en welzijn	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
7.1 Preventie en jeugdproblemen (vervolg)	7.1.3 De leerling kan voorstellen aandragen voor oplossingen voor deze problematiek uitgaande van het belang van alle betrokken partijen.	<ul style="list-style-type: none"> • ownership • stakeholder • rol verschillende rol van de organisatie • overheid • instanties • familie/buurt/ klas/school/belangenorganisaties • werkplek
	7.1.4 De leerling kan een sociale kaart van het hulpverleningsnetwerk opstellen.	<ul style="list-style-type: none"> • functie van hulpverlenende instanties • preventief • curatief • bevorderend • onderlinge verhouding • verwijzingspatroon • kosten van de zorg • rehabilitatiemogelijkheden • schoolpsycholoog • sociaalwerkster • rol mentor • intra- en extramurale zorg

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	7 Gezondheid en welzijn	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
7.1 Preventie en jeugdproblemen (vervolg)	7.1.5 De leerling kan aanbevelingen doen om het beleid/de opvang te verbeteren in eigen omgeving of in de maatschappij.	<ul style="list-style-type: none"> • communicatieve vaardigheden • gedachte formuleren en structureren • logisch redeneren • systematische aanpak • rapportage • randvoorwaarden • overtuigingskracht • plannen • assertiviteit • wetgeving, bijvoorbeeld leerplicht • beleidsnota
	7.1.6 De leerling kan aangeven hoe hij/zij een andere kan bijstaan/ondersteunen voor wat betreft aanpak van problematiek.	<ul style="list-style-type: none"> • peer-mediation • positieve peerpressure • communicatie • zingeving • empatisch vermogen • inspiratiebron • identificatiefiguur • sociale kaart

Vak:	I&S/maatschappijleer	
Leerweg:	Havo	
Domein:	7 Gezondheid en welzijn	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
7.2 Gezonde leefstijl	7.2.1 De leerling kan het belang van een gebalanceerde gezonde leefstijl aangeven en nastreven.	<ul style="list-style-type: none"> • gebalanceerd gezondheid • welzijn • sociale, lichamelijke, mentale, emotionele, psychische en seksuele gezondheid • role-model • keuzemogelijkheden
	7.2.2 De leerling kan ongewenst of risicogedrag herkennen, analyseren en vermijden.	<ul style="list-style-type: none"> • beschermende en risicofactoren • externe en interne factoren • assertiviteit • weerbaarheid • nee kunnen zeggen • verleidingsgedrag
	7.2.3 De leerling kan een stappenplan voor eigen gezondheidsbevordering opstellen en eventueel bijstellen.	<ul style="list-style-type: none"> • maatschappelijke, lichamelijke, mentale, emotionele gezondheid • welzijn • sport • beweging